

Antisemitizmus a islamofóbia v symbolike slovenskej krajnej pravej počas migračnej krízy (2015–2016)

Katarína Csikosová

DOI: 10.21104/CL.2026.2.05

Antisemitism and Islamophobia in the Symbolic Discourse of the Slovak Far Right during the Migration Crisis (2015–2016)

Abstract

This study examines the symbolic dimension of far-right extremism in Slovakia during the 2015 migration crisis. It explores how nationalist and extremist movements, such as the People's Party – Our Slovakia (ĽSNS) and affiliated groups, appropriated historical and visual symbols online and in public spaces to construct narratives of cultural and national threat. Drawing on Mary Douglas's theory of purity and danger and an ethnographic analysis of migration-related Facebook content, the study suggests that these symbols delineate boundaries between the "pure" in-group and the "impure" other, with Muslims increasingly occupying roles historically attributed to Jews in antisemitic discourse. The research suggests continuities between historical antisemitic imagery and contemporary Islamophobic rhetoric in the Slovak far right, demonstrating how traditional hate symbols are recontextualized to normalize xenophobia.

Key words

antisemitism, islamophobia, far-right, right-wing, migration

Acknowledgment

Táto publikácia bola podporená z projektu: VEGA 1/0243/25 Antisemitizmus a islamofóbia na Slovensku (minulosť a súčasnosť).

Contact

Mgr. Katarína Csikosová, Katedra porovnávacej religionistiky, Filozofická fakulta, Univerzita Komenského v Bratislave, Gondova 2, 811 02 Bratislava, Slovakia; e-mail: csikosova7@uniba.sk

Jak citovat / How to cite

Csikosová, Katarína. 2026. Antisemitizmus a islamofóbia v symbolike slovenskej krajnej pravej počas migračnej krízy (2015–2016). *Český lid* 113, 2: 233–262. <https://doi.org/10.21104/CL.2026.2.05>

Úvod

Vo výskume prejavov súčasného antisemitizmu na Slovensku zaznamenáme viaceré medzery. Ide napríklad o obdobie 90. rokov 20. storočia a prvých dekád 21. storočia. Kým obdobie druhej svetovej vojny a vojnovej Slovenskej republiky je dôkladne spracované,¹ spracúva sa naďalej povojnové obdobie až do roku 1989,² novšie vývojové etapy zostávajú buď len okrajovo preskúmané, alebo úplne absentujú.

Krajne pravicové hnutia na Slovensku, rovnako ako v iných európskych krajinách, sa vyznačujú ideologickým ukotvením v nacionalizme, xenofóbií, antiglobalizme a častokrát aj antisemitskou a proti-migračnou rétorikou. V tejto štúdií používame pojem krajná pravica na označenie politických strán a hnutí, ktoré kombinujú tieto prvky a stavajú sa do opozície voči liberálnej demokracii, migrácii či multikulturalizmu a pod. V slovenskom kontexte ide najmä o politické hnutia³ ako Ľudová strana Naše Slovensko (LSNS)⁴ a menej známou Slovenskú ľudovú stranu Andreja Hlinku (SLS AH).⁵ Okrem nich štúdia sleduje najmä Akčnú Skupinu Vzdor Kysuce

1 V krátkosti spomeniem mená Salner 2020, Vrzgulová 2024, Kamenec 2020, Nižňanský 2011, Kamenec – Hlavinka 2008 a ďalší.

2 Napr. Štelmachovič Bumová – Salner 2024.

3 V súčasnosti je scéna krajnej pravice opäť rozšírená o ďalšie politické subjekty: Hnutie Republika, Slovenská národná strana a pod.

4 LSNS patrila medzi najvplyvnejšie neonacistické hnutia na Slovensku. Založená bola v roku 2010 transformáciou pôvodnej Strany priateľov vína, ktorá sa postupne premenovala na Ľudovú stranu sociálnej solidarity a neskôr na LSNS. Hnutie čerpalo inšpiráciu od českej neonastickej strany „Dělnická strana“, ktorú rozpustil český Najvyšší súd v roku 2010. Strana bola oficiálne zaregistrovaná Ministerstvom vnútra v roku 2000, počas vlády Mikuláša Dzurindu, keď rezort vnútra viedol Ladislav Pittner. Zakladateľom a predsedom strany je Marián Kotleba. LSNS si ako hlavný cieľ stanovuje výchovu mladej generácie Slovákov s dôrazom na vlastenecké a kresťanské hodnoty, pričom sa snaží oslobodiť Slovensko od údajného úpadku. Strana sa dostala do povedomia verejnosti najmä kvôli niekoľkým extrémistickým trestným činom jej členov. Avšak len niekoľko z nich bolo právoplatne odsúdených (Drábik 2019: 449, 551).

5 SLS AH je slovenská politická strana, ktorá sa odvoláva na historické korene rovnomennej strany zaregistrovanej v roku 1894 na území bývalého Uhorského kráľovstva. Táto strana sa hlási k odkazu bývalého prezidenta vojnového slovenského štátu, katolíckeho kňaza ThDr. Jozefa Tisa. Politická strana, ktorú viedol Jozef Tiso, bola po obnovení Československej republiky zakázaná. Od roku 1990 prechádza zmenami názvu, čím sa mohla opätovne registrovať ako politická strana. SLS AH sa hlási aj k ideovému odkazu historickej Hlinkovej slovenskej ľudovej strany. V pôvodnom programe s názvom Program slovenskej pospolitosti vyjadrili odpor s liberálnou demokraciou a navrhovali

(ASVK),⁶ ktorá má úzke väzby na uvedené politické subjekty. Tieto v období migračnej krízy (2015–2016) mobilizovali verejnosť prostredníctvom rétoriky národného ohrozenia s pomocou vizuálnej symboliky v online a offline prostredí.

Obdobie rokov 2015–2016 je pre tento výskum kľúčové, pretože v tomto čase dochádza k výraznému nárastu popularity krajnej pravice predovšetkým v reakcii na migračnú krízu.⁷ Tá sa stala ústredným politickým nástrojom viacerých (aj mainstreamových politických strán) a diskutovaným spoločenským problémom. Politická téma migračnej krízy, komunikovaná naprieč stranami, vyvolala silnú reakciu v spoločnosti a poskytla krajne pravicovým hnutiam príležitosť na mobilizáciu a získanie volebného elektorátu. Tie často čerpali a nadväzovali na staršie vzorce nenávisti voči náboženským menšinám (najmä Židom), ktoré, ako uvedieme ďalej, používajú aj proti muslimskej komunite.

Toto obdobie bolo rozhodujúce aj z hľadiska dynamiky nárastu politickej podpory krajnej pravice na Slovensku. V roku 2016 ĽSNS po prvýkrát získala poslanecké mandáty v Národnej rade Slovenskej republiky (SR), čo znamenalo posilnenie jej politického vplyvu. Tento trend zapadá do vzorca, v ktorom pravicoví extrémisti v Európskej únii (EÚ) prezentujú migráciu ako hrozbu pre národnú identitu a štátnu suverenitu. Výskum prebiehal na sociálnej sieti Facebook (FB), kde sme sa zamerali na analýzu

vytvorenie korporatívneho štátu. Považujú socializmus za štáto-monopolný kapitalizmus, označujúc ho za „judaisticko-kapitalistický švindľ“ určený na oklamanie pracujúcich. Zároveň mali za cieľ bojovať proti sionizmu a liberalizmu, pričom presadzovali nadradenú úlohu kresťanských cirkví a slovenského národa nad ostatnými náboženskými či etnickými skupinami. Ich hlavným cieľom je ochrániť slovenský národ a štát pred stratou národnej, štátnej a „rasovej identity“. (Register s.d.; SLS AH s.d.; Drábik 2019: 546)

- 6 ASVK je neregistrovaná organizácia, ktorá sa hlási k radikálnemu nacionalizmu až neonacizmu (nostalgia za slovenským štátom, doslovné uctievanie Adolfa Hitlera, odpor a násilie voči Rómom, antisemitizmus, islamofóbia a pod.). Skupina údajne funguje na základe princípu „vodcovského odporu“ a vznikla v roku 2011. Jej členovia podstupovali bojové výcviky ako krav maga a iné, ktoré šírili na internete. Paradoxne, krav maga je oficiálny systém sebaobrany a boja zblízka, vypracovaný pre potreby Izraelských obranných síl, polície a ďalších bezpečnostných zložiek v Izraeli. Organizácia má úzke väzby s politickou stranou ĽSNS a niektorí jej členovia otvorene vyjadrovali politické ambície. V roku 2014 kandidoval člen ASVK, Marián Magát, vo voľbách do Európskeho parlamentu na kandidátke SLS AH a v roku 2016 za ĽSNS do národnej rady SR (Plus7 2014).
- 7 Pojem „migračná kríza“ nie je v tejto štúdii používaný s hodnotiacim zámerom voči migrantom, ale ako označenie komplexného fenoménu, ktorý sa stal predmetom politických diskusií a vyvolal rôzne spoločenské reakcie, vrátane nárastu xenofóbnych postojov a mobilizácie krajnej pravice.

príspevkov týkajúcich sa protestov spojených s migračnou krízou v rokoch 2015–2016. Protestné akcie a ich vizuálna dokumentácia vytvárali paralelný proces. Organizované verejné podujatia sa okamžite premietali do online priestoru, tým sa posilňoval ich mobilizačný aj propagandistický účinok.

Štúdia sa zameriava na analýzu symbolov a naratívov, ktoré krajné pravicové hnutia na Slovensku využívali v čase migračnej krízy v rokoch 2015–2016 na šírenie svojich ideológií. Hlavným cieľom práce je preskúmať, ako tieto hnutia reinterpretovali symboliku používanú počas historických období. Historická symbolika, najmä z obdobia vojnového slovenského štátu, je v diskurze krajnej pravice znovu aktivovaná pri budovaní naratívov o kultúrnej čistote, civilizačnom ohrození a identifikácii vnútorného, či vonkajšieho nepriateľa. Výskum sa zameriava najmä na vizuálne prejavy tzv. národnej identity a na ich funkciu v mobilizácii verejnosti. Práca zároveň sleduje, aký význam majú tieto symboly pri posilňovaní polarizácie spoločnosti. Okrajovo sa budeme venovať aj dvom interpretačným líniam:

- historickým paralelám medzi antisemitizmom a súčasnou islamofóbiou;
- konceptom „čistého“ a „nečistého“ priestoru v spoločnosti, ako ich chápe teória Mary Douglas. Tieto perspektívy slúžia ako teoretické rámce pre interpretáciu symbolického diskurzu.⁸

Teoretický rámec

Radikálne pravicové hnutia na Slovensku efektívne manipulujú verejnou mienkou prostredníctvom strachu a polarizácie najmä v krízových obdobiach, keď spoločnosť čelí výzvam ekonomického alebo sociálneho charakteru. Tieto hnutia využívajú krízové situácie na získanie podpory pre radikálne ideológie, ktoré ponúkajú zdanlivo jednoduché riešenia pre komplexné problémy.

Stratégia krajnej pravice sa zakladá na zneužívaní týchto kríz, ktoré si vyžadujú viacvrstvové a často humanitárne riešenia, charakteristické pre liberálne demokracie. Zneužíva právne medzery v demokratických systémoch a komunikuje riešenia s nedemokratickými či totalitnými prvkami. Získanie voličskej základne pre krajne pravicové hnutia by v konečnom dôsledku viedlo k zmene politického diskurzu a hodnôt v spoločnosti, čo by mohlo ovplyvniť (a v súčasnosti ovplyvňuje) aj ostatné politické strany. Tie sa snažia reagovať (či už pozitívne, alebo negatívne) na ich rastúcu popularitu. Tento proces by mohol spôsobiť, že spoločnosť začne prijímať nedemokratické hodnoty, krajne pravicovú politiku a jej nástroje naprieč politickým spektrom.

8 Táto štúdia vychádza z výsledkov autorkinej diplomovej práce, v ktorej sa zaoberala antisemitizmom v krajne pravicovom politickom spektre. V rámci tohto príspevku bude využitý aj vizuálny archív, ktorý nazbierala počas výskumu (Csikosová 2023).

V tejto štúdii je extrémizmus či krajná a radikálna pravica vnímaná ako synonymum, i keď si uvedomuje nedostatky v ich definíciách, či možné rozdiely. Aj keď v odbornej literatúre existujú snahy odlišovať medzi pojmami radikálna pravica, krajná pravica či extrémizmus, v tomto prípade sa tieto kategórie do veľkej miery prekrývajú. Preto v tejto práci používam tieto termíny ako vzájomne zameniteľné. Takýto prístup reflektuje nielen odbornú literatúru, ale aj prax slovenských strategických dokumentov. Slovenská republika nemá pojem extrémizmus právne definovaný. Napríklad *Koncepcia boja proti extrémizmu (2015–2019)* ho charakterizuje ako súbor aktivít vychádzajúcich z ideológií nepriateľských voči demokratickému systému a základným právam a slobodám. Slovenský extrémizmus (pravícového spektra) sa často spája s nacionalizmom, proti-rómskymi postojmi, odporom voči menšinám a migrácii (Lichner a kol. 2018: 48).

Extrémizmus/radikalizmus možno definovať ako formu správania, ktorá sa výrazne odchyľuje od spoločensky akceptovaných noriem. Problém pri jeho vymedzení však spočíva v tom, že bez jasnej definície toho, čo spoločnosť považuje za „normálne“, zostáva hranica medzi bežným a extrémnym či radikálnym správaním nejednoznačná.

Extrémizmus predstavuje ideológiu a súbor činností, ktoré sa nachádzajú na okraji dominantných spoločenských hodnôt a postojov. Typicky sa vyznačuje netoleranciou voči odlišným skupinám, odmietaním demokratických princípov a využívaním nenávistej až násilnej rétoriky. Tento pojem znamená i prax, ktorá môže prekračovať hranice demokratického rámca a aktívne ho spochybňovať či odmietať. V niektorých prípadoch môže prerásť do podkopávania ústavných a demokratických hodnôt/zákonov (Miller-Idriss 2017: 6; pozri tiež: Eatwell – Goodwin 2018: 165).

Radikalizmus je proces alebo ideologické smerovanie, ktoré usiluje o zásadné spoločenské zmeny, pričom nemusí byť nevyhnutne spojené s násilím. Môže mať rôzne podoby – pravícovú, ľavicovú, náboženskú či ekologickú – a často predstavuje opozíciu voči existujúcemu spoločenskému a politickému poriadku (Miller-Idriss 2017: 134).

Radikálna pravica sa pritom vyznačuje autoritárskym rámcom či využívaním mechanizmov priamej demokracie, ako sú napríklad referendá s dôrazom na obnovu národnej suverenity voči nadnárodným štruktúram.⁹ Typickým prvkom je aj odmietanie migrácie a multikulturalizmu, čo ju približuje k nacionalistickému a xenofóbnemu diskurzu (Eatwell – Goodwin 2018: 164).

Krajná pravica zahŕňa ideologické postoje, politické hnutia a subkultúry, ktoré kombinujú nacionalistické, xenofóbne, autoritárske či antidemo-

9 Na našom území ide o referendum napr. o vystúpení z Európskej Únie (EÚ), či z Organizácie Severoatlantickej zmluvy (NATO) (Petícia za referendum s.d.; Petícia za mier s.d.).

kratické prvky. Pod pojem politická krajná pravica spadajú populistické a euroskeptické strany, ako aj otvorene extrémistické formácie, medzi ktoré patria neonacistické organizácie či rasistické hnutia. V modernej spoločnosti často využíva stratégiu normalizácie svojho diskurzu a adaptácie historických symbolov na aktuálne politické kontexty (Miller-Idriss 2017: 44–45).

Symbolika krajnej pravice

Symbole predstavujú jednu z kľúčových foriem komunikácie krajnej pravice. Ako uvádzajú viacerí autori (napr. Turner 1970: 19; Mead 1967: 7), symboly nielenže sprostredkujú významy, ale tiež pomáhajú upevňovať sociálne vzťahy a identity v rámci skupín. Ich jednoduchosť a výstižnosť z nich robí účinný nástroj na šírenie ideológií a mobilizáciu členov vo verejnom aj v online priestore. Princípy, ktoré Victor Turner a Herbert G. Mead identifikovali pri analýze tradičných a sociálnych symbolov, sa v digitálnom prostredí transformujú na nové formy symbolickej komunikácie (tu máme na mysli memy a internetové emoji).

Ako uvádza Limor Shifman, internetové symboly, ktoré sú často zakorenené v lokálnych kultúrach a mocenských štruktúrach, zriedkavo zostávajú obmedzené na jeden jazyk, kultúru či geografické miesto. Pomocou internetu sa rozsah symbolov distribuuje na nadnárodnej úrovni. Tento proces nie je daný len technologickými možnosťami, ale aj komplexnou sieťou praktík, „spojenectiev“ a rozhodnutí používateľov (Shifman 2014: 151).

Pod symbolom rozumieme slová, gestá, farby, ikony alebo iné znaky, ktoré slúžia na sprostredkovanie a vyjadrenie určitého významu. Podľa Victora Turnera dochádza medzi významami symbolov a spoločnosťami k interakcii, ktorá sa vzťahuje na spôsob, akým ľudia používajú symboly pri komunikácii a ako ich následne interpretujú. Interakcia zahŕňa verbálne a neverbálne správanie, vzájomné reagovanie a vytváranie sociálnych vzťahov (Turner 1970: 19). Kontext interpretácií symbolov môže vysvetliť to, ako sa ľudia cítia, ako sa správajú a ako vnímajú sami seba (Mead 1967: 7).

V kontexte protestov proti prijímaniu migrantov do EÚ je nevyhnutné zohľadniť historickú skúsenosť s marginalizáciou náboženských a etnických skupín, ktorá formuje vnímanie a používanie symbolov. Počas nich boli symboly z predchádzajúcich historických období často využívané ako prostriedky komunikácie a mobilizácie kolektívneho odporu. Interpretácia týchto symbolov však nie je vždy priamočiara, ich významy sú často viacvrstvé. Závisia od historickej pamäti, kolektívnej identity a emocionálneho náboja, ktoré im pripisujú konkrétne skupiny.

Vizuálna symbolika v tejto štúdii bude chápaná ako používanie hesiel (slová, vety, citáty a pod.). V rámci rôznych skupín je charakteristické

využívanie slovných spojení, hesiel a dokonca aj piesní či melódií (audio symbolika). Takýto typ symbolov nielenže umožňuje rýchlu, efektívnu alebo aj zábavnú komunikáciu medzi členmi skupiny, ale tiež posilňuje kolektívne identity, tajuplnosť a zdôrazňuje spoločné hodnoty a ciele (Mead 1967: 51–68). V prípade extrémistických skupín sa môže využívanie symbolov stávať iba ďalším spôsobom na posilnenie skupinových identít, mobilizáciu členov či vydávanie signálu „sme pripravení na konfrontáciu“. Tieto skupiny zároveň často pretvárajú alebo preberajú historické znaky/symbole, ktoré majú za cieľ prezentovať ich skutočnú ideológiu a legitimitu, bez rizika trestného stíhania. Historicky čerpajú hlavne z obdobia prvej polovice 20. storočia, v ktorom fašistické a národno-socialistické režimy používali antisemitskú symboliku.

Definícia antisemitizmu a islamofóbie

Všeobecná definícia antisemitizmu sa v akademickom diskurze chápe ako nepriateľstvo alebo predsudky voči Židom. Podľa Olafa Blaschkeho sa stal „zastrešujúcim pojmom pre negatívne stereotypy o Židoch“ (Blaschke 1997: 23), pričom vnímanie antisemitizmu výlučne ako nepriateľstva voči Židom obmedzuje chápanie tohto termínu ako všeobecnú averziu voči semitom. Po správnosti by do tohto pojmu mali zapadať aj iné semitské skupiny, ako napríklad muslimovia z Blízkeho východu. Antisemitizmus v Európe je však (historicky) definovaný ako pretrvávajúca latentná štruktúra nepriateľských presvedčení voči Židom ako kolektívu. U jednotlivcov sa prejavuje ako súbor postojov (tzv. ľudový antisemitizmus), v rámci kultúry sa objavuje ako mýtus či ideológia. V nedávnej minulosti sa prejavoval formou sociálnej a právnej diskriminácie či politickej mobilizácie proti Židom, ktorá vyúsťovala do kolektívneho/ľudového a štátneho násillia. Vylučovanie Židov bolo organizované alebo navrhnuté tak, aby politické systémy z daného územia Židov vytlačali, odstránili, alebo ich úplne eliminovali (Fine a kol. 1987: 67).

Na pomenovanie nenávisti voči muslimom zaviedla akademická obec pojem islamofóbia,¹⁰ ktorý prebrala aj Európska únia (EÚ). Tento krok vedie k vzniku rozdielnej problematiky a rozdielneho typu nenávisti, keďže, ako sme už uviedli, pôvodný termín antisemitizmus mohol v sebe obsahovať aj nenávisť voči muslimom. Napríklad aj nacistické Nemecko

10 Tento pojem sa prvýkrát komplexnejšie definoval po vydaní správy *Islamophobia: A Challenge for Us All* v roku 1997, ktorú publikovala organizácia Runnymede Trust v Británii. V správe je islamofóbia definovaná ako neopodstatnený strach z islamu. Po publikácii sa tento termín rýchlo rozšíril a stal sa predmetom politických a akademických diskusií naprieč Európou (Conway 2017).

obmedzovalo používanie termínu antisemitizmus v kontakte s politickými predstaviteľmi z Blízkeho východu (Laqueur 2006: 55). V poslednom desaťročí môžeme zaznamenať pokusy (najmä z akademického prostredia) o vytvorenie inkluzívneho chápania tejto definície a opätovne zahrnúť muslimov do tejto terminológie (pozri napr. O'Donnell Polyakov 2018; Gallant – van der Noll 2024 a pod.). Tieto pokusy vychádzajú aj z toho, že v národno-populistickom diskurze sa anti-globalistické rámce často prepájajú s odporom voči migrácii. Islamofóbia sa tu vyskytuje prostredníctvom konšpiračných predstáv o „globálnych elitách“, ktoré zámerne narúšajú kultúrnu homogenitu. V strednej a východnej Európe sú tieto elity často vykresľované prostredníctvom antisemitských stereotypov a spájané s politickými predstaviteľmi EÚ (či židovskými osobnosťami, ako je napr. George Soros), obviňovanými z podpory „masovej migrácie“ ako nástroja oslabovania národných štátov (Eatwell – Goodwin 2018: 85, 122–123). V tomto prípade islamofóbia môže fungovať ako zrkadlový obraz antisemitizmu. V takomto modeli sú Židia a muslimovia obviňovaní súčasne, ako napr. súčasť „tajného sprisahania“, ktoré má oslabiť morálnu a náboženskú integritu západnej spoločnosti (Barkun 2003: 113). Globálne rozšírené vizuálne a verbálne symboly, napr. symboly o „veľkej výmene“ či stereotypné obrazy muslimov a Židov sa v lokálnych kontextoch menia. Ich podoba sa formuje historickou pamäťou, národnými symbolmi a politickými náladami. Takýmto spôsobom môžu vzniknúť adaptované a transformované prvky, ktoré by mohli oslovovať široké publikum a šíriť ideologický obsah aj za hranice vzniku symbolu (Shifman 2014: 154).

EÚ považuje antisemitizmus a islamofóbiu za formy rasizmu a neznášanlivosti, ktoré sa v Európe opierajú o historicky a politicky odlišné korene, ale vykazujú aj určité podobnosti. Oba fenomény zahŕňajú negatívne stereotypy a predstavy o neviditeľnom, morálne skazenom nepriateľovi, pričom vynechávajú mnohé ďalšie prvky, ktoré ich spájajú (kolonizácia Blízkeho Východu, nadradenosť Západu, pokus o vytlačenia muslimov a Židov z daného územia, konšpiračné teórie o zničení európskej kultúry a pod.).

Termín islamofóbia, ktorý sa kodifikoval ako samostatná definícia odtrhnutá od nenávisťi voči Židom (semitom), je zvyčajne opísaná v kontexte diskriminácie a neznášanlivosti voči muslimom, najmä však ako reakcia na migračnú krízu (2011, 2014, 2015, 2017) (EUCM 2006).

Kým definícia antisemitizmu podľa EÚ je formovaná historickým kontextom a vrcholí holokaustom (IHRA 2026), islamofóbia je definovaná širšie a nie vždy jednotne v rámci štátov EÚ (EUCM 2006).

Historické aj súčasné formy nenávisťi voči náboženským menšinám poukazujú na potrebu reflektovať, či islamofóbia a antisemitizmus predstavujú odlišné prejavy jedného základného mechanizmu marginalizácie, alebo

ide o samostatné fenomény, ktoré si vyžadujú špecifické prístupy. Tento rozdiel je dôležitý pri analýze symboliky a definícií pojmov v tejto štúdií.

Symbolická čistota a konštrukcia nebezpečenstva

Pri analýze vizuálnej symboliky používanej hnutiami krajnej pravice na Slovensku sa budeme opierať najmä o (už spomínané) analýzy M. Douglas. Jej koncept čistoty a nečistoty poukazuje na problém, ako spoločnosti definujú hranice medzi rôznymi sociálnymi kategóriami. M. Douglas vníma nečistotu ako výsledok sociálnej klasifikácie, ktorá pomáha udržiavať hranice medzi spoločenskými skupinami. Kdekoľvek nachádzame nečistotu, tam existuje systém predpokladajúci poriadok aj sankcie za jeho porušenie. Na základe rozsiahleho výskumu formuluje teóriu, že nečistota je univerzálnym morálnym symbolickým systémom, označujúcim hranice medzi sociálnymi kategóriami (Douglas 1966: 4–5). Pracuje s tromi kategóriami: posvätné, profánne a nečisté. Každá z nich má presne vymedzené hranice a jasne určuje, čo do danej kategórie patrí. Zaoberá sa niekoľkými základnými negatívnymi stratégiami, ako sa vyrovnáť s ambivalentnými a anomálnymi udalosťami: 1. redefinovanie anomálie, 2. eliminácia prostredníctvom fyzickej kontroly, 3. vyhýbanie sa anomálii – tabu a pravidiel, 4. označenie anomálnych udalostí a individuí ako nebezpečných – táto stratégia zahŕňa stigmatizáciu a niekedy aj aktívnu perzekúciu anomálnych jedincov. Zároveň môžu jednotlivé kategórie na seba nadväzovať (Douglas 1966: 35–45).

Teória M. Douglas by sa dala aplikovať na túto štúdiu. Náboženské, etnické skupiny, či skupiny s inou sexualitou, sú často označované vo verejnom diskurze ako nebezpečné alebo nečisté. História ponúka mnohé príklady, kedy boli určité náboženské, etnické alebo neheterosexuálne skupiny stigmatizované. Napríklad počas stredoveku boli Židia v Európe často obviňovaní za rôzne katastrofy, ako napríklad epidémie. Táto stigmatizácia viedla k perzekúcii, segregácii a pogromom. Alebo v modernej histórii ku genocíde Židov, Rómov či iných etnických, náboženských, sexuálnych či politických skupín počas druhej svetovej vojny. Aj v súčasnosti sú v mnohých spoločnostiach ľudia s napríklad neheteronormatívnou sexuálnou orientáciou, alebo tí, ktorí nezapadajú do tradičných rodových rolí, často stigmatizovaní a perzekvovaní (Douglas 1966: 141–143).

Osoby a skupiny, ktoré sa odchyľujú od dominantných sociálno-ekonomických či politických noriem, môžu byť tiež (určitými politickými, náboženskými či verejne činnými predstaviteľmi) označované ako nebezpečné. V tomto chápaní nejde iba o určité skupiny v rámci ich vierovyznania, etnickej či politickej príslušnosti, alebo sexuality. Máme na mysli

aj sociálne skupiny, akými sú napríklad ľudia bez domova, chudobní alebo tí, ktorí žijú mimo konvenčných ekonomických systémov. Môžu byť vnímaní ako hrozba pre sociálny poriadok a sú často stigmatizovaní a marginalizovaní. Označovanie sociálne vylúčených jedincov a skupín ako nebezpečných umožňuje societe vyrovnávať sa s ambivalentnosťou a neistotou tým, že tieto odchýlky zaraďuje do jasne definovaných kategórií nebezpečenstva a nečistoty. Táto stratégia nielen posilňuje existujúce sociálne normy a hranice, ale tiež mobilizuje kolektívne reakcie na ich ochranu a zachovanie (Douglas 1966: 36–41).

Na základe uvedených východísk predpokladáme, že v analyzovanom prostredí krajnej pravice sa historické a kultúrne symboly môžu využívať na zakódovanie ideologických postojov spojených s rasovou nadradenosťou, xenofóbiou a náboženskou neznášanlivosťou.

V rámci tejto analýzy v súvislosti s aplikáciou teórie čistoty a nebezpečenstva od M. Douglas si kladieme nasledujúce výskumné otázky:

1. Akými spôsobmi sa historické symboly a naratívy prenášajú do diskurzu dnešnej krajnej pravice?
2. Ako antisemitistické prejavy a kultúrne zvyklosti ovplyvňujú vnímanie a vytyčovanie hraníc medzi „čistým“ a „nečistým“ priestorom v spoločnosti?
3. Do akej miery je islamofóbia v diskurze krajne pravicových aktérov prezentovaná ako súvisiaca alebo oddelená forma antisemitizmu namiereného proti Židom?

Metodológia výskumu

Pri analýze a interpretácii dát budeme metodologicky vychádzať z etnografického výskumu na internetovej platforme Facebook (FB) v kombinácii s komparatívnou metódou. Na FB analyzujeme príspevky a vizuálnu symboliku, ktorá bola používaná počas protestov proti prijímaniu migrantov do EÚ. Tieto príspevky sú získané z facebookovej stránky ASVK, ktorá bola spoluorganizátorkou protestov. Ich primárnymi organizátormi boli LSNS a SLS AH. Dôvodom jej výberu je skutočnosť, že obsahovala najucelenejší súbor príspevkov a vizuálnej dokumentácie z protestov. Navyše, v prípade LSNS a SLS AH nebolo vždy jednoznačné, ktoré facebookové účty (v tom čase) možno považovať za oficiálne, čo znižovalo ich využiteľnosť pre systematický výskum. Je potrebné zdôrazniť, že analyzovaný súbor v tejto práci je relatívne malý. Ide o príspevky jednej konkrétnej facebookovej stránky (ASVK) a časovo ohraničené obdobie súvisiace s migračnou krízou. Výskumný súbor preto nepredstavuje celé spektrum krajnej pravice na Slovensku

a nezachytáva všetky formy jej vizuálnej a symbolickej produkcie. Zistenia tejto štúdie je preto vhodné chápať ako čiastočné zistenia, ktoré mapujú určité skupiny z krajne pravicového prostredia na Slovensku.

Pri identifikácii symbolov sme vychádzali z predpokladanej kontinuity medzi antisemitizmom a islamofóbiou. Analyzovali sme, ako a v akých kontextoch sa tieto symboly používajú na vylučovanie určitých skupín zo spoločnosti. Okrem toho sme skúmali vizuálnu a naratívnu podobnosť súčasných symbolov s historickými vzormi, najmä vojnovým Slovenskom a jeho propagandou, pričom sme sa zameriavali na to, ako sa historické symboly adaptujú na nové spoločenské podmienky a akým spôsobom sa mení ich význam.

Výber vzorky a výskumný súbor

Dáta boli zbierané manuálne v roku 2023 zo stránky ASVK. Celkový výskumný súbor tvorilo:

- 180 príspevkov s anti-migračným obsahom (zaznamenaných najmä v roku 2015);
- 30 príspevkov s antisemitským obsahom.

Kritériá výberu

Do analýzy boli zahrnuté len príspevky, ktoré:

- obsahovali explicitné heslá proti migrácii;
- boli publikované počas migračnej krízy (najmä v roku 2015);
- pochádzali od organizátorov protestov;
- využívali historické symboly z obdobia vojnového Slovenska;
- mohli vykazovať kontinuitu medzi antisemitizmom a islamofóbiou;
- boli verejne dostupné.

Postup zberu dát

Zber prebiehal manuálne, s využitím kľúčových slov a verejne dostupných stránok. Príspevky boli stiahnuté a archivované autorkou. Tvoria súčasť už spomínaného súkromného archívu autorky.

Kódovanie a analytický prístup

Pre analytický prístup bola zvolená kombinovaná metóda kódovania, ktorá spájala deduktívne a indukčné postupy. Deduktívna časť vychádzala

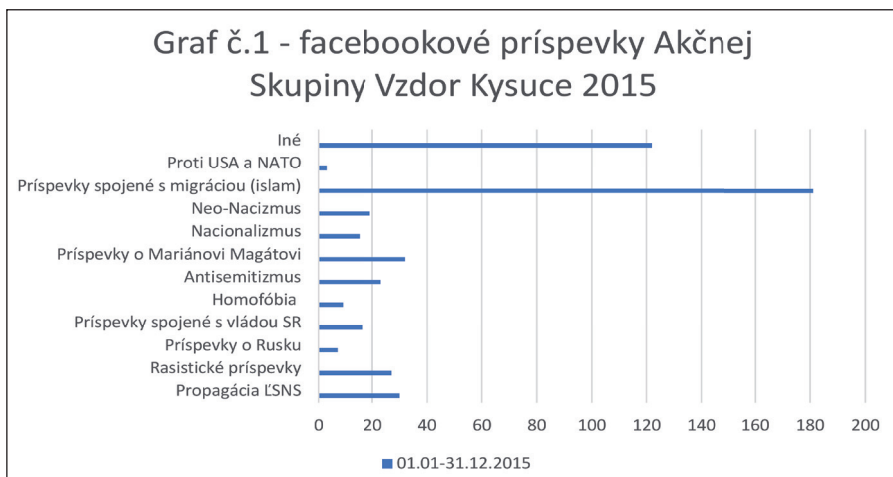
z predchádzajúcej práce autorky a zo sekundárnej literatúry o problematike krajnej pravice (Drábik 2019; Miller-Idriss 2017, 2020; Eatwell – Goodwin 2018 a ďalší), konšpiračných teórií (Panczová 2017; Berlet – Lyons 2000 a pod.), antisemitizmu (Bauman 2002; Fine a kol. 1987; Laqueur 2006 a ďalší), islamofóbie (Miller-Idriss 2017, 2020; Barkun 2003 a pod.) či symbolike (Douglas 1966; Turner 1970; Shifman 2014 a ďalší).

Induktívna časť vyplývala z analýzy samotného vizuálneho a textového materiálu, kde sa objavili špecifické symboly a slogany, ktoré bolo potrebné systematicky zaradiť:

Kategória/kód	Definícia
Židia	Symboly, slogany alebo vizuálne prvky, ktoré odkazujú na židovskú komunitu, judaizmus alebo antisemitizmus.
Muslimovia	Výrazy a symboly spojené s islamom a muslimskými komunitami, vrátane islamofóbnych odkazov.
Migrácia	Odkazy na migráciu, migrantov, utečencov; vizualizácia migrácie ako hrozby.
Veľká výmena	Konšpiračný naratív o nahradení pôvodného obyvateľstva cudzincami.
Vojnová Slovenská republika	Historické obdobia vojnového Slovenska a 2. svetovej vojny (1939–1945).
Kresťanstvo	Symboly a odkazy na kresťanskú tradíciu.
Islam	Náboženské symboly islamu (napr. polmesiac), buď neutrálne, alebo zneužitie v negatívnom kontexte.

Tab. 1 Metodologická tabuľka

Na ilustráciu systematického využívania symbolov používam aj graf z diplomovej práce autorky (Csikosová 2023), ktorý znázorňuje frekvenciu výskytu vybraných symbolov v analyzovanom období. V grafe sa nachádzajú i iné skupiny, ktoré sa objavovali na stránke ASVK. V rámci tejto práce sú pre nás dôležité kategórie *príspevky spojené s migráciou (islam)* a *antisemitizmus*.

Graf č. 1 Výskyt vybraných symbolov na stránke ASVK.

Demonštrácie proti migrácii

Migračná kríza v Európe (v roku 2015) bola spôsobená výrazným príchodom utečencov z krajín Blízkeho východu, Afriky a južnej Ázie, ktorí utekali pred vojnou, prenasledovaním a chudobou. V porovnaní s inými krajinami EÚ (napr. Nemecko, Švédsko alebo Maďarsko) sa v roku 2015 na Slovensko dostalo relatívne málo migrantov.¹¹ Krajina však bola súčasťou diskusií a rozhodnutí na úrovni EÚ týkajúcich sa rozdelenia migrantov medzi členské štáty prostredníctvom kvót. Na Slovensku začali narastať obavy z bezpečnostných hrozieb, kultúrnych rozdielov a ekonomických dôsledkov príchodu migrantov. Tieto prejavy boli často podnecované politikmi¹² a médiami, ktoré vykresľovali migrantov v negatívnom svetle. Ako uvádzajú Silvia Letavajová a kol.: „Bulvárne médiá ako Topky.sk

11 Počas migračnej krízy v roku 2015 prišlo na Slovensko približne 2 236 osôb z krajín Blízkeho východu. Tento počet zahŕňa rôzne typy pobytov, vrátane prechodných pobytov, trvalých či tolerovaných (Štatistický prehľad 2015: 10).

12 Tu máme napr. na mysli, keď SR v reakcii na migračnú krízu v roku 2015 zmenila zákon o registrácii cirkví. V tom istom roku predseda Slovenskej národnej rady, Andrej Danko, prezentoval túto legislatívnu zmenu ako súčasť krokov na ochranu krajiny pred islamizáciou. Ďalším príkladom je vstup Borisa Kollára do politiky s hnutím Sme rodina v tom istom roku. Jeho rozhodnutie sa opieralo o niekoľko cieľov, vrátane ochrany svojej rodiny a rodín všetkých Slovákov, pričom považoval migráciu za vonkajšiu hrozbu, ktorú videl (konšpiračne) ako riadený proces „invázie“ do Európy. Upozorňoval, že táto situácia by mohla viesť k nepokojom a potenciálnym občianskym vojnám (Ta3 2016; Pravda 2015).

a Cas.sk využívali titulky s výrazne emotívnym a negatívnym podtónom, ktoré mali za cieľ vyvolať strach a nepriateľstvo voči migrantom. Titulky ako ‚Migrant sa priznal k znásilneniu chlapca na plavárni‘, či ‚Vyhostený migrant spôsobil chaos na letisku‘, sú zamerané na jednotlivcov a obsahujú expresívne výrazy ako ‚otrasné zverstvo‘ či ‚hyena v ľudskej koži‘. Takéto jazykové a grafické prvky (výkričníky, verzálky) posilňujú emocionálny náboj a prispievajú k vytváraniu negatívneho obrazu o migrantoch.“ (Letavajová a kol. 2020: 76)

Niektoré politické strany a hnutia (LSNS, SLS AH, ASVK)¹³ organizovali protimigračné protesty, na ktorých občania vyjadrovali svoj nesúhlas s prijímaním migrantov. Politické subjekty využívali tieto obavy (aj) na získanie voličskej základne.¹⁴ Protesty proti migrácii boli sprevádzané aj vlnou dezinformácií a propagandy, ktoré ešte viac podnecovali negatívne emócie voči migrantom v spoločnosti (SITA 2016).

Symbolika zohrávala významnú úlohu ako hlavný vizuálny prvok demonštrácií. Tieto protesty boli na Slovensku od začiatku organizované spomínanými politickými subjektami. Uvedené skupiny systematicky komunikujú tematické oblasti spojené s národnou identitou, náboženstvom, kultúrou a štátnou suverenitou, ktoré samy osebe predstavujú symboly. Ich postoj k migračnej problematike je jednoznačne kritický, presadzujú názor, že masívny prílev migrantov môže narušiť vnútornú stabilitu a zmeniť etnické či kultúrne zloženie štátu (pozri napr. Letavajová a kol. 2020). Prostredníctvom svojej politickej stratégie sa tieto obavy začali zreteľnejšie odzrkadľovať v slovenskej societe (Letavajová a kol. 2020: 46). V tomto kontexte sa jasne prejavuje preberanie antisemitských predsudkov, ktoré obviňovali Židov z týchto „hrozieb“ v minulosti (ale aj v súčasnosti). Ako uvádza Robert Wistrich: zo Žida sa stal etablovaný obraz démonického postavy a hrozby (Wistrich 2010: 19; pozri tiež Bauman 2002: 72 a iné).

Už sme spomínali, že podľa M. Douglas je nečistota čokoľvek, čo ohrozuje sociálne hranice a poriadok (Douglas 1966: 44). V kontexte pravicových protestov sa čistota a nečistota prejavuje v rôznych formách. Symbolika čistoty v tomto prípade môže zahŕňať národné vlajky, odev, kresťanské symboly a pod., ktoré zdôrazňujú etnickú a náboženskú homogenitu. Migrácia je v diskurze extrémne pravicových skupín často rámcovaná ako

13 Konštrukty krajnej pravice sa neobmedzovali iba na antisemitizmus a islamofóbiu. Významnú súčasť jej repertoáru tvorili aj iné prejavy nenávisťi či antielitársky populizmus. Táto viacvrstvová konštrukcia nepriateľov sa odrážala aj vo vizuálnej či textovej komunikácii v skupine ASVK, úzko prepojenej na LSNS (pozri viac Graf č. 1).

14 LSNS sa v roku 2016 (rok po protestoch proti prijímaniu imigrantov) prvýkrát dostala do parlamentu SR s 8,04 % platnými hlasmi (Voľby 2016).

ohrozenie sociálneho a kultúrneho poriadku, čo sa prejavuje napríklad v rétorike, ktorá ju spája s kriminalitou, s (odlišnými) kultúrnymi vzorcami správania sa, náboženstvom či terorizmom, alebo ekonomickými problémami, pričom býva symbolicky označovaná za „nečistú“ (pozri obr. č. 4).

Z pohľadu krajnej pravice predstavuje masový príliv migrantov riziko narušenia identity (kresťanského) Slovenska a Európy v dôsledku kultúrnych, náboženských a jazykových rozdielov, ktoré môžu viesť ku konfliktom. Počas tohto skúmaného obdobia bol islam vykresľovaný ako náboženstvo späté s násilím a muslimovia boli často zobrazovaní ako potenciálni teroristi (Androvičová 2018: 46). Častým naratívom v kontexte týchto diskusií je tiež poukazovanie na získanie „výhod“ migrantmi v sociálnej a ekonomickej oblasti (Ministra vnútra Mikulca vyzývame 2022). Tieto tvrdenia sa pertraktujú bez dostatočne podložených zdrojov, často prekrútených alebo vyslovene nepravdivých informácií o celej problematike.

Krajná pravica zdôrazňuje aj dôležitosť národnej suverenity, odmieta vonkajšie vplyvy (najmä zo strany obranných a integračných zoskupení) a zároveň tieto inštitúcie obviňuje z vyústenia migrácie, ale aj z iných problémov, ktoré štát rieši. Máme na mysli najmä Spojené štáty americké (USA). Tu hovoríme o anti-amerikanizme, primárne však o Organizácii Severoatlantickej zmluvy (NATO) alebo EÚ (Petícia za referendum s.d.), ktoré sú v našom regióne „fyzicky“ prítomné. Toto presvedčenie sa napríklad demonštruje aj na rétorike krajnej pravice o vystúpení z NATO. Ako uvádza LSNS vo svojej petícii z 29. marca 2024, *„končí zmluvnú viazanosť medzi Slovenskou republikou a NATO a Slovenská republika tak má po 20 rokoch historickú a jedinečnú možnosť odstúpiť od zmluvy s NATO a tým ukončiť členstvo v tejto zločineckej organizácii“*. Zároveň tvrdia, že *„Slovenská republika sa vstupom do NATO vojensky aj politicky podriadila Spojeným štátom americkým, pričom v činnosti NATO o všetkých zásadných otázkach rozhoduje vláda USA“*. Podľa radikálnej pravice sa Slovensko stalo *„spolupáchatelom americkej imperialistickej politiky a vojnových zločinov“*. (Petícia za mier s.d.)

Slovenská krajná pravica argumentuje, že štáty by mali mať právo samostatne rozhodovať o svojej migračnej politike a nemali by byť ovplyvňované vonkajšími subjektmi (Kotleba 2024). Aj v tomto tvrdení sa prejavuje populizmus, pretože ani EÚ či NATO nemajú rozhodujúce právo v rámci danej krajiny.¹⁵ Tiež podporuje krajne pravicové politické subjekty v rámci EÚ, ktoré majú zamedziť napr. migrácii a zabezpečiť suverenitu v týchto oblastiach. Zmienené argumenty sú často prítomné aj v ich diskusiách, napríklad v rámci vnútroštátnych tém, ktoré zdôrazňujú skôr „rasové“ či

¹⁵ Pozri napr. tieto zdroje, ktoré definujú moc v rámci členských štátov: EP 2024, Generálny štáb 2009.

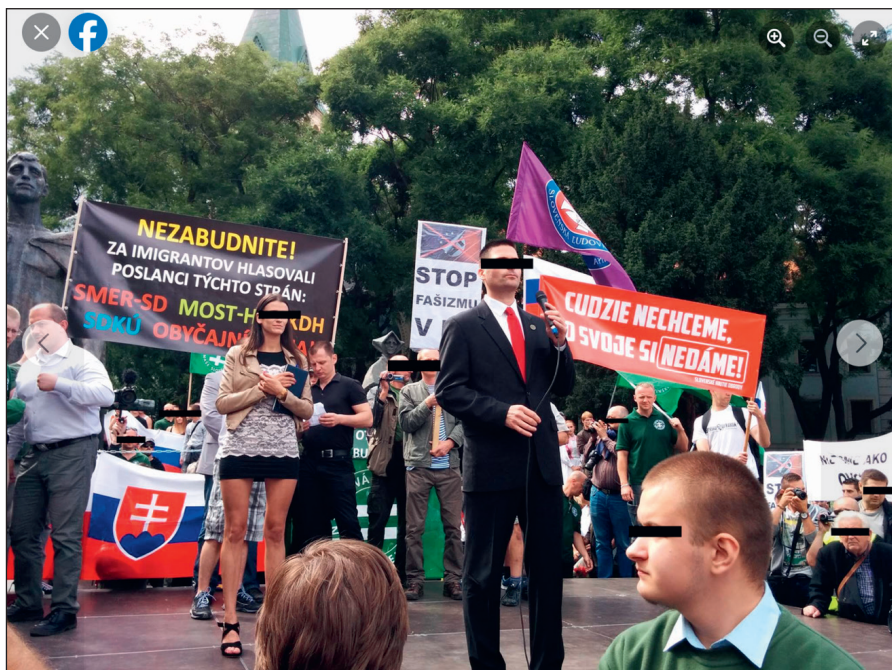
národné ideály. Tu máme na mysli napríklad rómsku problematiku (Urban 2021).

Kritika migrácie sa často zameriava len na jej negatívne aspekty a obvykle prehliada komplexnosť tohto fenoménu. Okrem upozorňovania na možné nevýhody migrácie často zahŕňa aj konšpiračný diskurz (nepravdivé či vymyslené informácie), ktorý sa skôr využíva ako komunikačný nástroj najmä v rámci predvolebných kampaní (Beňová 2020: 289).

Politické strany, ktoré radikálne oponujú migrácii, často neponúkajú objektívne informácie alebo konkrétne riešenia na jej zmiernenie. Práve naopak. V diskusiách týkajúcich sa migrácie je zreteľná tendencia izolovania jednotlivcov s podobnými názormi do uzavretých skupín, kde sa v svojich postojoch utvrďujú, namiesto toho, aby svoje stanoviská vystavili názorovému spektru a prispeli tým k pochopeniu a riešeniu tejto problematiky.

Moc symbolov – krajná pravica a jej politický odkaz

V nasledujúcom texte sa budeme zaoberať protestmi proti migrácii v rokoch 2015–2016, ktoré niesli symboliku rasových a náboženských ideológií s odkazmi na vojnovú Slovenskú republiku (1939–1945). Čerpali najmä z ideálov krajnej pravice a nostalgie za vojnovým Slovenskom.

Obr. 1 Protest I. Zdroj: archív autorky.

Na obr. č. 1 môžeme vidieť záber z protestu proti „islamizácii EÚ“ v apríli 2015, ktorý bol zaradený podľa kódovacej schémy kategórií *vojnová Slovenská republika, Židia a migrácia*. Na jednom z transparentov z obr. č. 1 je heslo „cudzie nechceme, no svoje si nedáme!“ Toto staré ľudácke heslo, používané už Jozefom Tisom (Fabricius – Hradská 2007: 598), odzrkadľuje jednoznačný odmietavý postoj aj voči súčasným vonkajším vplyvom – migrácii či globalizácii. Slogan nielenže odkazuje na druhú svetovú vojnu, ktorá bola pokusom o etnickú transformáciu Európy s cieľom odstránenia nežiaducich etník, ale zároveň znovu zdôrazňuje myšlienku potreby ochrany „čistoty“ národného priestoru pred „nečistými“ externými vplyvmi. Podľa teórií M. Douglas, takýto diskurz slúži na posilnenie sociálnych hraníc a udržanie *status quo*, čo pomáha týmto skupinám mobilizovať podporu a legitimizovať svoje stanoviská voči migrácii (Douglas 1996: 34–36).

Pravicové spektrum na Slovensku, ako aj mnohé iné extrémistické politické strany vo svete, paradoxne využívajú rovnakú symboliku, ktorou vyjadrujú odpor voči globalizmu, teda anti-globalizmus (Urban 2024; Kotleba 2022).

Anti-globalizmus predstavuje presvedčenie, ktoré odmieta alebo vyjadruje skepsu voči procesu globalizácie, javu, pri ktorom sa svet stáva vzájomne prepojeným v oblastiach ako ekonomika, kultúra, politika či technológia. V kontexte radikálnych pravicových strán môže anti-globalizmus nadobúdať rôzne formy a zamerania. Jeho charakteristickými znakmi z pohľadu krajnej pravice na Slovensku sú: dôraz na národnú suverenitu, ochranu ekonomiky, už spomenutá kritika medzinárodných organizácií (ako sú NATO a EÚ), ochrana etnicity, etnického územia a jeho hraníc (Miller-Idriss 2020: 48).

Radikálna pravica po celom svete používa anti-globalizmus ako svoj pracovný nástroj. Zároveň u nej dochádza k vzájomnej inšpirácii a tendencii k formovaniu globálnych spojenectiev naprieč západnou extrémnou pravicou (Medvecký 2023: 7). V tejto súvislosti je anti-amerikanizmus zároveň súčasťou anti-globalizmu, pretože USA sú často vnímané ako hlavný aktér globalizácie. Slovenské krajne pravicové strany opakovane používajú anti-globalistickú rétoriku, ktorá sa spája s kritikou USA a jej predstaviteľmi. Anti-globalizmus zároveň zahŕňa aj antisemitizmus a islamofóbiu. V tejto rétorike sa napríklad často objavujú konšpiračné teórie, ktoré tvrdia, že globalizáciu riadia tajné židovské elity s neprimeraným vplyvom na svetové ekonomiky, médiá, politiku a migráciu (pozri napr.: Panczová 2017: 98; Berlet – Lyons 2000: 289–290, 459, 738–739; Miller-Idriss, 2020: 10–15). Ako uvádza Zuzana Panczová, globálne konšpiračné teórie hovoria o sprisahaní, ktoré už pôsobí alebo aktívne pripravuje pozície pre vytvorenie, resp. ovládnutie globálnej ekonomiky a politiky. Konšpirativistický diskurz globálneho typu sa zjednotil na pojmoch „nový svetový poriadok“,

ktoré nielen v náboženskom, ale tiež v politickom či environmentálnom diskurze môžu nadobúdať silné apokalyptické rozmery (Panczová 2017: 14). Súčasné konšpiračné teórie takto oživujú staré antisemitské stereotypy a prispôsobujú ich súčasným naratívom, v ktorých obviňujú medzinárodné organizácie, že slúžia záujmom Židov (Štefančík – Hvasta 2019: 192).

Antisemitizmus a islamofóbia sú teda úzko prepojené s anti-globalistickou ideológiou, a to z niekoľkých dôvodov. V prvom prípade ide o takzvané „hľadanie obetných baránkov“. V období spoločenských a ekonomických zmien sú minority často nespravodlivo obviňované za problémy, ktoré tieto zmeny prinášajú (Štefančík – Hvasta 2019: 206). Židia a muslimovia sa stávajú terčom týchto obvinení kvôli historicky zakoreneným predsudkom a stereotypom. V druhom prípade sa antisemitizmus i islamofóbia často prejavujú vo forme konšpiračných teórií, ako už bolo uvedené vyššie (Miller-Idriss 2020: 10–15). Tieto teórie sú pre anti-globalistickú rétoriku atraktívne, pretože poskytujú jednoduché vysvetlenie komplexných globálnych procesov. Tým sa posilňuje strach z globalizácie. Zároveň sa antisemitizmus a islamofóbia stávajú súčasťou širšieho ideologického naratívu proti globalizácii/anti-amerikanizmu a vonkajším vplyvom, ktoré sú vnímané ako hrozba pre národnú suverenitu a kultúrnu homogenitu.

Koncept, ktorý sa ukrýva pod heslom anti-globalizmus, môže byť interpretovaný aj ako nástroj politickej stratégie, prostredníctvom ktorej krajná pravica aplikuje problematiku globalizácie a migrácie ako politickú kampaň. Využívanie tejto témy je často zakorenené v dlhodobom vnímaní Orientu ako „divokého“ a „necivilizovaného“ priestoru, čo má historické konotácie spojené s kolonizáciou, rasovými ideológiami, nadradenosťou Západu (Letavajová a kol. 2020: 37) a objavujú sa aj v dnešnom politickom diskurze. Narušenie západného priestoru by bolo opäť vnímané ako porušenie „čistého priestoru“ a zničenie sociálneho poriadku spoločnosti Európy/Slovenska. Pravicové hnutia, ktoré sa často prezentujú ako ochrancovia národa (homogénneho a čistého), najmä vo svojich predvolebných kampaniach, hľadajú nepriateľa buď vo vnútri štátu, alebo mimo jeho hraníc (napr. migranti [Tkáč 2023], Židia [Benčík 2020], Rómovia [Benčík 2016] a pod.). Ich zámerom je pokus o záchranu „etnicky homogénneho“ Slovenska (ktoré z kultúrno-etnického hľadiska nikdy neexistovalo – pozn. autorky) pred domnelou hrozbou jeho zániku.

V rámci historického kontextu sme už ukázali, že symbolika používaná počas protestov v roku 2015 predstavuje kontinuitu s minulými obdobiami. Tento vzťah je zvlášť zrejмый pri porovnaní antisemitizmu z 19. a 20. storočia s dnešnou islamofóbiou. Napríklad fráza „Židia von!“ (obr. 3) predstavuje explicitné heslo smerujúce k vylúčeniu konkrétnej skupiny zo spoločnosti. Reprezentuje nenávisťný prejav, ktorým väčšinová spoločnosť vyzývala na

vylúčenie Židov z verejného a ekonomického života až po nesúhlas s ich prítomnosťou na konkrétnom území. Takéto prejavy neznášanlivosti boli prítomné na Slovensku počas druhej svetovej vojny, ale aj po nej (pozri napr. Kamenec 2020; Salner – Štelmachovič Bumová 2024 a pod.). Dnes sa často objavuje v kontexte protimigračných protestov, najmä voči muslimským komunitám v Európe. Napríklad používanie hesla „Muslimovia von“ na facebookovej stránke ASVK (obr. 2) je príkladom, ako krajná pravica chce pomocou symbolov na Slovensku vytvoriť a udržať „čisté“ hranice.

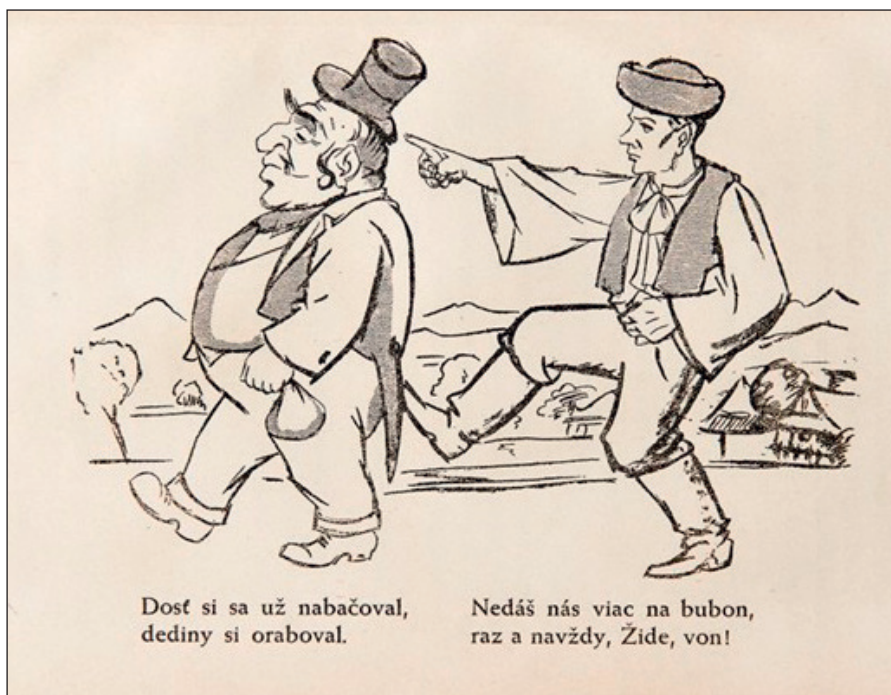

Obr. 2 Plagát.

Zdroj: ASVK. Facebook.com 1. 5. 2013. [cit. 17.04.2023] Dostupné z: <https://www.facebook.com/vzdorkysuceakcnaskupina/photos/pb.100063501729601.-2207520000/618250398203016/?type=3>

Ako môžeme vidieť na obr. č. 2, ASVK pridala v roku 2013 fotografiu, kde vykopáva biela žena tmavého muža s hlavou prasaťa z Európy naspäť do Turecka. Keď si bližšie rozoberieme symboliku obrázku, tak vidíme, že žena predstavuje personifikáciu Európy. Má na sebe typický helenistický odev, ktorý pripomína starovekú grécku alebo rímsku bohyňu spravodlivosti. V jednej ruke drží pravdepodobne oštep, v druhej má štít s nápisom „Európa“, čo symbolizuje jej boj za ochranu Európy. Na hlave má prilbu, ktorá môže odkazovať na európsku mytológiu (pravdepodobne germánsku). Jej vzhľad je typický pre zobrazovanie „bieleho“ symbolu západnej civilizácie, čo odkazuje na ideológiu zachovania a ochránenia „bielej rasy“ alebo etnickej čistoty Európy. Muž s hlavou prasaťa, odetý v tradičnom muslimskom odevu a turbane, symbolizuje muslimského migranta v Európe. Použitie prasačej hlavy slúži ako provokácia až zneuctenie, keďže

prasa je v islame považované za nečisté zviera. Vedľa „vykopnutej“ postavy je zobrazená „letiaci“ kniha označená ako „Korán“. Symbolika naznačuje neúctu k náboženstvu – islamu, jeho neakceptáciu v Európe a znovu potvrdzuje, že muž s hlavou prasaťa je muslim. V karikatúre je tmavý muž vykreslený ako bytostne odlišný od bielej postavy s oštepom, čo ho stavia nielen mimo európskej kultúry, ale až mimo rámca ľudskosti. Z obrázka je evidentné, že podľa ASVK muslimovia nie sú v Európe vítaní. Túto myšlienku symbolizuje aj expresívne zobrazenie vykopnutia postavou „Európy“ – čiže vytlačenie z kontinentu („do ktorého nepatria“), alebo nápis pod fotografiou „White Europe! Muslims out!“. Ním sa zdôrazňuje ich túžba po „vyčistení“ európskeho priestoru. Ako sme už spomínali vyššie, uvedené heslo je modifikáciou pôvodnej protizidovskej frázy. A nielen v postojoch, ale takisto aj v grafickom zobrazení. Počas vojnovnej Slovenskej republiky boli rozšírené propagandistické plagáty, ktoré sú priam identické s obr. č. 2 (pozri nižšie obr. č. 3 a 4).

Obr. 3 Protižidovská karikatúra z obdobia Slovenského štátu I.

Zdroj: Ctibor Pokorný – Židovstvo na Slovensku, 1940. *Webumenia.sk* [on-line].
[cit. 17.04.2023]. Dostupné z: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:TMP.195>

Obr. 4 Protižidovská karikatúra z obdobia Slovenského štátu II.

Zdroj: Marš zo Slovenska!, 1941–1942. Slovenské národné múzeum – archív SNM v Bratislave. *Webumenia.sk* [on-line]. [cit. 17.04.2023]. Dostupné z: <https://www.webumenia.sk/dielo/SVK:TMP.191>

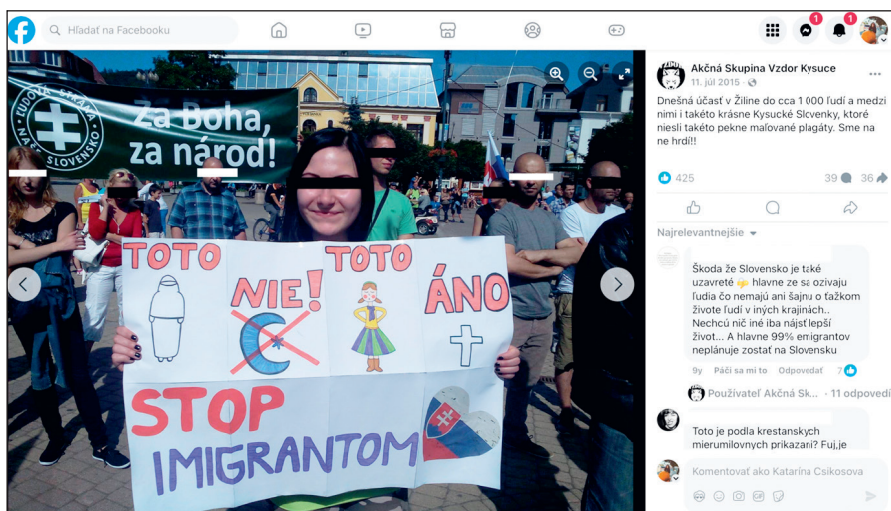
Obr. č. 3 a 4 pochádzajú z obdobia slovenského štátu (1939–1945) a boli súčasťou oficiálnej protižidovskej propagandy podporovanej režimom. Tieto karikatúry zobrazujú Židov stereotypným, demonizujúcim, zosmiešňujúcim a nenávisným spôsobom. Vyvolávajú pocit, že Židia sú „paraziti“, ktorí vykorisťujú slovenský národ. Uvedený typ zobrazenia bol používaný propagandou na podporu antisemitských opatrení, na legitimáciu vylúčenia Židov z ekonomického či sociálneho života Slovenska a následnej deportácie do koncentračných táborov.

Podobnosti všetkých troch obrázkov sa prejavujú vo viacerých smeroch. Menšiny sú zobrazené ako „cudzinci“, ktorí ohrozujú „čistotu“ slovenského alebo európskeho spoločenstva. Židia a muslimovia sú vykresľovaní negatívne, so zosmiešňujúcimi prvkami a karikatúrou, ktorá ich dehumanizuje a stavia do roly „parazita“. Zobrazené karikatúry zároveň využívajú vizuálne prvky demonizácie, aby odôvodnili svoj postoj voči menšinám. Tiež podporujú kolektívny pocit ohrozenia a vyvolávajú strach z „cudzieho/cudzinka“.

Kým obr. č. 3 a 4 využívajú viac lokálny podtón, súčasná propaganda obsahuje už globálny „európsky“ a „rasový“ element, čím sa globalizuje

zameranie z národného na medzinárodný kontext. Rétorika súčasného extrémizmu sa tak posúva od konkrétneho národa k širšiemu konceptu ochrany „bielej Európy“. Taktiež môže demonštrovať premenu objektov, kontextu a cieľov krajnej pravice. Obr. č. 2 bol zaradený podľa kódovacej schémy do kategórií: *židia, muslimovia, migrácia, vojnová Slovenská republika*.

Ďalším symbolickým diskurzom, ktorý sa prezentoval na protestoch proti migrácii a má tiež globálny rozmer, je konšpiračné presvedčenie o postupnej transformácii Európy do Eurábie (pozri napr.: Ye’or 2005). Tento naratív pracuje s konšpiráciou a podsúva ideu, že Európa je pod vplyvom arabského sveta a postupne sa zmení. Reálnu migráciu muslimov do Európy používa ako jeden z hlavných faktorov, ktoré prispievajú k tejto preмене. Symbolika v rámci týchto protestov bola ilustrovaná napríklad zobrazovaním islamských symbolov a tradičného muslimského odevu (obr. č. 5), ktoré sú vnímané ako nečisté v kontraste s kresťanskou symbolikou a tradičným odevom slovenskej kultúry.

Obr. 5 Protest II.

Zdroj: ASVK. [cit. 17.04.2023] *Facebook.com*. Dostupné z <https://www.facebook.com/vzdorkysuceakcnaskupina/photos/pb.100063501729601-2207520000/1101233783238006/?type=3>:

Táto symbolika výrazne poukazuje na snahu o zachovanie a ochranu kultúrnej identity a zároveň vnímania dynamiky „my“ („dobrí“) a „oni“ („zlí“) (Tajfel 1981: 254–256). Transparent, ktorý žena drží, môžeme rozdeliť na dve časti. Naľavo je obrázok postavy zahalenej v islamskom odevu (pravdepodobne v ženskom odevu – burke), vedľa ktorého je napísané „TOTO NIE!“. Tento obrázok vyjadruje odmietnutie ľudí inej kultúry,

konkrétne tých „druhých/iných“, ktorí vyznávajú islam. Symbol polmesiaca, ktorý je preškrtnutý, odkazuje na islamskú vieru, čím ešte viac zdôrazňuje islamofóbiu.

Na pravej strane plagátu je obrázok ženy pravdepodobne v štylizovanom slovenskom kroji so slovom „TOTO ÁNO!“, čo predstavuje podporu tradičných slovenských hodnôt, kultúry a kresťanskej identity. Pod obrázkom je nápis „STOP IMIGRANTOM“ so srdcom, v ktorom je slovenská vlajka. To symbolizuje nacionalistický až ľudácky postoj – Slovensko pre Slovákov a odmietnutie akejkoľvek migrácie či inej kultúry.

Ešte by sme chceli upozorniť na slogan „Za Boha, za národ!“, ktorý je vyobrazený vzadu na zelenom transparente LSNS (obr. č. 5). Toto heslo bolo používané najmä počas ľudáckeho režimu na Slovensku (Národ 2016). Je to ideologický slogan, ktorý spája viaceré totalitné praktiky s ideami nacionalizmu a kresťanskou vierou. Takýto typ transparentov je typický pre krajnú pravicu, ako je LSNS.

Prejav, ktorý sme ukázali na obr. č. 5, tiež považujeme za kontinuálny/prenesený prvok spojený s antisemitizmom z 19. a 20. storočia. V 19. storočí sa napríklad objavil populárny antisemitský traktát s názvom *Židovské Francúzsko* od Eduarda Drumonta (1886). Tvrdil, že Židia sú nadmerne zastúpení vo Francúzsku v oblastiach ako financie alebo médiá a že ich vplyv je škodlivý pre francúzsky národ. Ich prítomnosť bola prezentovaná ako bezpečnostná hrozba pre Francúzsko. Podobné texty a naratívy sa v súčasnosti čoraz viac objavujú voči muslimom v Európe. Patria medzi ne napríklad: *Exposing Eurabia* od Diane Kozak z roku 2010, *Ako sa líška psom (ne)stala* od Lívie Pavlíkovej z roku 2023, či už spomenutá *Eurabia: the Euro-Arab axis* od Bat Ye’or z roku 2005, ktoré sú dostupné v bežných kníhkupectvách. Takýto typ literatúry môže podporovať segregáciu, ktorá je podľa M. Douglas procesom udržiavania a definovania hraníc v spoločnosti. V tomto diskurze sa prejavuje vytváranie mentálnych, emocionálnych a fyzických hraníc medzi „pôvodnými“ obyvateľmi Európy a migrantmi, v snahe posilniť ochranu sociálnych a kultúrnych hraníc, vyvolávajúc tak obavy o zachovanie kultúrnej integrity v čase rastúcej neistoty, migrácie a kultúrnych zmien. Na základe uvedených analýz sme obr. č. 5 zaradili do kódovacej schémy v kategóriách: *Židia, muslimovia, migrácia, veľká výmena, vojnová Slovenská republika a islam*.

Záver

Táto štúdia analyzovala často sa opakujúce prejavy symboliky v príspevkoch skúmaných krajne pravicových aktérov počas migračnej krízy v rokoch 2015–2016, pričom osobitná pozornosť bola venovaná používaniu symbolov

a ich úlohe v kontexte mobilizácie a šírenia ideológií. Toto obdobie bolo z hľadiska vývoja spoločensko-politickej situácie na Slovensku mimoriadne zásadné – nielen preto, že sa do Národnej rady SR prvýkrát dostala politická strana ĽSNS, ale aj z dôvodu, že táto strana prispela k normalizácii a k širšiemu spoločenskému prijímaniu extrémistických postojov v politickej diskurze. V tomto kontexte ju možno vnímať ako jedného z hlavných aktérov formujúcich prostredie priaznivé pre akceptáciu extrémizmu v SR.

Na začiatku výskumu sme si stanovili hypotézu: Na základe uvedených východísk predpokladáme, že v analyzovanom prostredí krajnej pravice sa historické a kultúrne symboly môžu využívať na zakódovanie ideologických postojov spojených s rasovou nadradenosťou, xenofóbiou a náboženskou neznášanlivosťou.

Naše zistenia podporujú náš pôvodný predpoklad. Zároveň naznačujú, že v skúmanom prostredí krajne pravicových aktérov na Slovensku sa objavujú prvky transnacionálneho diskurzu. Pôvodne lokálny naratív postupne prekračuje hranice a transformuje sa na súčasť širšieho západného globálneho diskurzu, pričom je možné identifikovať i využívanie „starých symbolov“.

Ďalej sme si položili výskumné otázky:

1. Akými spôsobmi sa historické symboly a naratívy prenášajú do diskurzu dnešnej krajnej pravice?

Analýza vybraného materiálu naznačuje, že skúmané krajné pravicové skupiny na Slovensku využívajú historické, kultúrne a politické symboly ako nástroje na legitimáciu svojich postojov a mobilizáciu verejnosti. Odkazy na vojnovú SR (a prezidenta Tisa), kresťansko-slovenskú kultúru či slogany, ako „cudzie nechceme, no svoje si nedáme!“, slúžia na posilnenie národnej identity a historickej continuity. Tieto symboly sú súčasťou protestov, demonštrácií a propagandy, kde fungujú ako referenčné body pre kolektívnu identitu a rámujú naratív o ohrození národa.

Dôležitým aspektom je ich viacúrovňové použitie. Symboly odkazujú na historické continuity, zároveň však reflektujú aktuálne spoločenské problémy, ako je migrácia. Táto kombinácia historických odkazov a moderných hrozieb môže umožňovať krajnej pravici efektívne oslovovať široké publikum a mobilizovať ho v prospech ich radikálnych ideológií.

2. Ako antisemitské prejavy a kultúrne zvyklosti ovplyvňujú vnímanie a vytyčovanie hraníc medzi „čistým“ a „nečistým“ priestorom v spoločnosti?

Aplikovanie teórie čistoty a nebezpečenstva od M. Douglas poskytl hlbší pohľad na to, ako sa v skúmanom diskurze krajnej pravice identifikujú „nečisté“ a „nebezpečné“ elementy v spoločnosti. Tieto skupiny využívajú historické vzorce antisemitizmu na označenie určitých komunit, najmä muslimov, ako hrozby pre „čistotu“ a bezpečnosť národnej identity.

Antisemitizmus, ktorý historicky marginalizoval Židov ako cudzí a nečistý prvok, sa v tomto kontexte javí ako vzorec, ktorý sa môže adaptovať do nových podôb – islamofóbií. Tento naratív polarizuje spoločnosť na „čistú“ národnú komunitu a „nečistých“ cudzincov, čo prispieva k vytváraniu morálnej paniky.

3. Do akej miery je islamofóbia v diskurze krajne pravicových aktérov prezentovaná ako súvisiaca alebo oddelená forma antisemitizmu namiereného proti Židom?

Výsledky tejto štúdie tiež ukazujú, že v diskurze skúmaných objektov počas migračnej krízy dominovala najmä islamofóbia, pričom však nenastalo úplné nahradenie antisemitizmu. Skôr než o odstránenie jednej formy nenávisť ide o proces, v ktorom sa historické antisemitské vzorce adaptovali na novú spoločenskú situáciu. Prvky antisemitizmu zostávajú v ideologickom jadre skúmaného materiálu prítomné a pretrvávajú v konšpiračných naratívoch o globalizácii, „skrytom nepriateľovi“ a údajnom riadení migrácie „elitami“ – naratív, ktorý implicitne alebo explicitne často odkazuje na tradičné antisemitské stereotypy. Islamofóbia sa teda nemusí objavovať ako náhrada antisemitizmu, ale ako jeho nová variácia, ktorá reflektuje aktuálne politické a spoločenské okolnosti. Tento proces ukazuje na dynamickú schopnosť krajnej pravice adaptovať svoje ideológie na aktuálne politické a spoločenské otázky, pričom islamofóbia môže slúžiť ako nástroj globálnej diskurzívnej stratégie, paradoxne prepojenej s anti-globalizmom. Hoci je migrácia často prezentovaná ako hlavná téma krajne pravicovej mobilizácie, základné ideologické štruktúry extrémistov zostávajú v zásade nemenné a nadväzujú na staršie tradície radikálneho nacionalizmu, xenofóbie až nacizmu. Tie prenikajú aj do mainstreamovej politickej komunikácie.

Štúdia ďalej poukazuje na to, že mobilizácia symbolov je súčasťou širšieho politického zámeru krajnej pravice, ktorý má nielen lokálny, ale aj globálny rozmer. Literatúra o súčasných krajne pravicových hnutiach poukazuje na podobné vzory aj v iných krajinách, kde historické symboly slúžia na posilnenie nacionalistických, xenofóbnych a rasistických nálad.

Tento kontinuálny ideologický rámec využíva moderné technologické prostriedky a médiá na šírenie týchto myšlienok medzi širšou verejnosťou, čím sa prehĺbuje ich sociálny dosah a podpora.

Pre ďalší výskum by bolo podnetné detailnejšie analyzovať obdobie po roku 2016, keď sa v slovenskom spoločensko-politickom diskurze začala výraznejšie objavovať postava Georga Sorosa. Hoci sa využívanie jeho osoby stalo predmetom viacerých výskumov, hlbšia analýza by mohla prispieť k lepšiemu pochopeniu toho, ako sa tento naratív transformoval a prenikal z extrémistických kruhov do hlavného politického prúdu.

Postava G. Sorosa bola postupne konštruovaná ako symbolický nepriateľ, pričom ju využívali nielen krajne pravicoví aktéri, ale neskôr aj niektorí predstavitelia mainstreamovej politiky. Výrazný posun v tejto rétorike bolo možné pozorovať najmä po vražde investigatívneho novinára Jána Kuciaka a jeho snúbenice, archeologičky Martiny Kušnírovej. Výskum tohto posunu by mohol prispieť k presnejšiemu zachyteniu dynamiky normalizácie konšpiračných naratívov v slovenskom verejnom priestore.

December 2025

Literatúra

- Androvičová, Jarmila. 2018. *Migranti ako bezpečnostná hrozba – fakt alebo konštrukcia?* In: Dojčár, Martin (ed.): *Medzináboženský dialóg a migračná kríza*. Trnava: Trnavská univerzita: 39–54.
- Barkun, Michael. 2003. *A Culture of Conspiracy: Apocalyptic visions in Contemporary America (Comparative Studies in Religion and Society)*. California: University of California Press
- Bauman, Zygmunt. 2002. *Modernosť a holokaust*. Bratislava: Kalligram.
- Beňová, Zuzana. 2020. Komparácia významu témy migrácie v predvolebnom programe vybranej politickej strany v roku 2016 a 2020. *Medzinárodné vzťahy: Slovak Journal of International Relations* XVIII, 3: 292–309.
- Berlet, Chip – Lyons, Matthew N. 2000. *Right-wing Populism in America: Too Close for Comfort*. New York: The Guilford Press.
- Blaschke, Olaf. 1997. *Katholizismus und Antisemitismus im Deutschen Kaiserreich*. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht GmbH & Co.
- Conway, Gordon. 1997. *Islamophobia: A Challenge For Us All*. London: Runnymede Trust.
- Csikosová, Katarína. 2023. *Antisemitizmus ako hybridná hrozba pre spoločnosť*. Bratislava: Univerzita Komenského v Bratislave. Diplomová práca. [2023-04-17] Dostupné z: <https://opac.crzp.sk/?fn=detailBiblioFormChildU5C8B&sid=8BA438E6D9CA2A91C02BA1A27666&seo=CRZP-detail-kniha>
- Douglas, Mary. 1966. *Purity and Danger*. London: Routledge.
- Drábik Jakub. 2019. *Fašizmus*. Bratislava: Premedia.
- Eatwell, Roger – Goodwin, Matthew J. 2018. *National Populism: the Revolt against Liberal Democracy*. London: Penguin.
- Fabricius, Miroslav – Hradská, Katarína. 2007. *Ľudovik Tiso. Prejavy a články (1938–1944)*. Bratislava: AEPRESS.

- Fine, Helen a kol. 1987. *The Persisting Question: Sociological Perspectives and Social Contexts of Modern Antisemitism*. Berlin: De Gruyter.
- Gallant, Katharina F. – Noll van der, Jolanda. 2024. *Jews and Muslims in German Print Media: Integration and Multiculturalism Versus Antisemitism and Islamophobia*. London: Palgrave Macmillan.
- Kamenec, Ivan. 2020. *Po stopách tragédie*. Bratislava: Premedia.
- Kamenec, Ivan – Hlavinka, Ján. 2008. *Spory o biskupa Vojtaššáka: politické a spoločenské aktivity Jána Vojtaššáka v rokoch 1938–1945*. Bratislava: Dokumentačné stredisko holokaustu.
- Kozak, Diane. 2010. *Exposing Eurabia*. Sydney: Beagle Books Publishing LLC.
- Laqueur, Walter. 2006. *The Changing Face of Anti-Semitism*. London: Oxford University.
- Letavajová, Silvia – Chlebcová Hečková, Andrea – Krno, Svetozár – Bošelová, Miriama. 2020. *Novodobé migrácie vo verejnej, mediálnej a politickej diskusii*. Nitra: Univerzita Konštantína filozofa v Nitre.
- Lichner, Vladimír a kol. 2018. *Extrémizmus a radikalizácia v sociálnych kontextoch*. Košice: UPJŠ.
- Mead, Herbert George. 1967. *Mind, Self, and Society – from the Standpoint of a Social Behaviorist*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Medvecký, Matej. 2023. Militantný akceleračionizmus – historický vývoj a súčasnosť „árijského džihádizmu“ a jeho prejavy na Slovensku. *Policijná teória a prax. Časopis Akadémie PŽ v Bratislave* 31, 1.
- Miller-Idriss, Cynthia. 2017. *The extreme gone mainstream: commercialization and far right youth culture in germany*. New Jersey: Princeton University Press.
- Miller-Idriss, Cynthia. 2020. *Hate in Homeland: The New Global Far Right*. New Jersey: Princeton University Press.
- Nižňanský, Eduard. 2011. *Nacizmus, holokaust, slovenský štát*. Bratislava: Kaligram.
- O'Donnell Polyakov, Emma (ed.). 2018. *Antisemitism, Islamophobia, and Interreligious Hermeneutics*. Boston: Brill.
- Panczová, Zuzana. 2017. *Konšpiračné teórie: témy, historické kontexty a argumentačné stratégie*. Bratislava: VEDA.
- Pavlíková, Lívia. 2023. *Ako sa líška psom (ne)stala*. Bratislava: Ezen.
- Salner, Peter – Štelmachovič Bumová Ivica. 2024. *Politika a komunita*. Bratislava: Marenčin PT.
- Shifman, Limor. 2014. *Memes in Digital Culture*. Cambridge, MA: MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/9429.001.0001>
- Štefančík, Radoslav – Hvasta, Miloslav. 2019. *Jazyk pravcového extrémizmu*. Bratislava: Ekonóm.

- Tajfel, Henrich. 1981. *Human Groups and Social Categories*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Turner, Victor. 1970. *The Forest of Symbols: Aspects of Ndembu Ritual*. New York: Cornell University Press.
- Vrzgulová, Monika. 2024. *Oral History and the Holocaust in Slovakia*. Berlin: Springer.
- Wistrich, Robert S. 2010. *A Lethal Obsession: anti-Semitism from Antiquity to the Global Jihad*. New York: Random House.
- Ye'Or, Bat. 2005. *Eurabia: the Euro-Arab Axis*. New Jersey: Fairleigh Dickinson University Press

Internetové zdroje

- Benčík, Ján. 2016. Mazurek – Kotlebov danajský dar výboru pre ľudské práva. *Denník N* [on-line]. 26. 3. 2016 [2023-04-07]. Dostupné z: <https://dennikn.sk/blog/418361/mazurek-kotlebov-danajsky-dar-vyboru-ludske-prava>
- Benčík, Ján L. 2020. Poslanec Milan Mazurek. *Facebook.com* [on-line]. 13. 10. 2020 [2023-04-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/janbenciknrsr/photos/a.110839307109672/198679141659021/?type=3>
- EP. 2024. Zdroje a rozsah pôsobnosti práva Európskej únie. *Informačné listy o Európskej únii. Európsky parlament* [on-line]. [2023-04-15]. Dostupné z: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/sk/sheet/6/zdroje-a-rozsah-posobnosti-prava-europskej-unie>
- EUMC. 2006. *Muslims in the European union*. [2023-07-20]. Dostupné z: https://fra.europa.eu/sites/default/files/fra_uploads/eumc-2006-muslims-in-the-eu-discrimination-and-islamophobia_en.pdf
- Generálny štáb ozbrojených síl Slovenskej republiky. 2009. *Doktrína Ozbrojených síl Slovenskej republiky (C)*. [2023-04-15] Dostupné z: <https://www.mo.gov.cz/images/Bilakniha/ZSD/Slovensko%20Doktrina%20ozbrojenych%20sil%202009.pdf>
- IHRA Definition. Adoption in Europe. © 2026. *Elnet.eu* [on-line]. [2023-07-20]. Dostupné z: <https://elnetwork.eu/ihra-definition/>
- Kotleba, Marián. 2022. Slovo Mariana Kotlebu o globalistoch a zničení identity. *Naše Slovensko. Noviny Ludovej strany* 5, 2: 1. [2023-04-17]. Dostupné z: <http://kotlebovci.sk/wp-content/uploads/2022/07/noviny-jun-2022.pdf>
- Kotleba Marián. 2024. Už 20 rokov nás Únia ničí. *Youtube.com* [on-line]. 1. 5. 2024 [2023-05-04]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=ghiqxbjApSs&t=60s>

- Ministra vnútra Mikulca vyzývame na okamžité spustenie ochrany štátnych hraníc! 2. 11. 2022. *Kotlebovci.sk* [on-line]. [2023-04-15]. Dostupné z: <http://kotlebovci.sk/2022/11/ministra-vnutra-mikulca-vyzyvame-na-okamzite-spustenie-ochrany-statnych-hranic/>
- Národ. 2016. *sen × skutočnosť. Udalosti slovenského štátu v 4 kapitolách* [on-line]. ©lab.SNG – Slovenská národná galéria. [2023-04-17]. Dostupné z: <https://senxskutocnost.sng.sk/chapters/1/narod>
- Petícia za mier. Proti predĺženiu zmluvy s NATO! *Kotlebovci.sk* [on-line]. [2023-04-15]. Dostupné z: <http://kotlebovci.sk/wp-content/uploads/2023/02/peticiazamier.pdf>
- Petícia za referendum o vystúpení Slovenskej republiky z Európskej únie. *Kotlebovci.sk* [on-line]. [2023-04-15]. Dostupné z: <http://kotlebovci.sk/wp-content/uploads/2021/10/peticia-eu-pdf.pdf>
- Plus7. 2014. Nacionalisti z Kysúc sa chvália bitkou od policajtov a netaja politické ambície. *Plus 7 dní* [on-line]. 14. 4. 2014 [2023-04-15]. Dostupné z: <https://plus7dni.pluska.sk/domov/nacionalisti-kysuc-chvalia-bitkou-policajtov-netaja-politicke-ambicie>
- Pravda. 2015. Kollár ide do politiky, pasoval sa za ochrancu rodiny a odporcu migrácie. 2015. *Pravda.sk* [on-line]. 11. 11. 2015 [2023-07-04]. Dostupné z: <https://spravy.pravda.sk/parlamentne-volby-2016/clanok/373591-kollar/>
- Register politických strán a politických hnutí. *Ministerstvo vnútra SR* [on-line]. [2023-04-17]. Dostupné z: https://rez.vs.minv.sk/PolitickeStrany/detail?id_spolok=152991
- SITA. 2016. Številová kritizuje príspevky LSNS o migrantoch. *Regiony.sk* [on-line]. 12. 3. 2016 [2023-04-17]. Dostupné z: <https://regiony.zoznam.sk/prispevky-lsns-o-migrantoch-posobia-neprofesionalne-tvrdi-stevulova/>
- SLS AH. ©2026. História. *Slovenská ľudová strana Andreja Hlinku* [on-line]. [2022-10-24]. Dostupné z: <https://www.slsah.sk/historia/>
- Štatistický prehľad legálnej a nelegálnej migrácie v Slovenskej republike. Rok 2015. *Ministerstvo vnútra SR* [on-line]. [2023-07-04]. Dostupné z: <https://www.minv.sk/?rok-2015-1>
- Ta3. 2016. Podmienky na registráciu cirkvi sa sprísnia, zmeny schválil parlament. *ta3.sk* [on-line]. 30. 11. 2016 [2023-07-04]. Dostupné z: <https://www.ta3.com/clanok/96388/podmienky-na-registraciu-cirkvi-sa-sprisnia-zmeny-schvalil-parlament>
- Tkáč, Marián. 2023. LSNS a migranti. *Facebook.com* [on-line]. 6. 9. 2023 [2023-04-17]. Dostupné z: <https://www.facebook.com/kdzptkacmarian/videos/850861209769383/>

- Urban, Jörg. 2024. Für Demokratie! Gegen Globalismus! *AfD-Fraktion Sachsen* [on-line]. 9. 3. 2024 [2023-04-17]. Dostupné z: <https://afd-fraktion-sachsen.de/fuer-demokratie-gegen-globalismus/>
- Urban, Marcel. 2021. Príčina problému v Kozárovciach a čo nás čaká v budúcnosti. *Kotlebovci.sk* [on-line]. 24. 6. 2021 [2023-04-15]. Dostupné z: <http://kotlebovci.sk/2021/06/pricina-problemu-v-kozarovciach-a-co-nas-caka-v-buducnosti/>
- Voľby do Národnej rady SR 2016. *Štatistický úrad Slovenskej republiky* [on-line]. [2023-07-04]. Dostupné z: <https://volby.statistics.sk/nrsr/nrsr2016/sk/data02.html>